

δεχθεῖ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν περιοχῶν ὅπου ἐδέσποζαν οἱ δύο τους, δὲν εἶχε κανένα ἀποτέλεσμα. Ὁ Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε : ὁ δεσπότης κύρ Δημήτριος «ἦν ἐτοιμάζων ἵνα κατὰ τῆς πόλεως καὶ τοῦ βασιλέως καὶ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἔλθῃ, καὶ ἀπέπεμψέ με ἄπρακτον ἕνεκεν τούτου».

Ναί, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος εἶχε συνεννοηθεῖ καὶ συμμαχήσει ἤδη με τὸν Μουράτ κ' ἐτοιμαζόταν νὰ κυριεύσει μαζί του τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Μουράτ δὲν ἦταν πολὺ πρόθυμος νὰ τὰ βάλει τὶς μέρες ἐκεῖνες με τὸν αὐτοκράτορα. Εἶχε φασαρίες καὶ στὸ Νότο καὶ στὸ Βορρᾶ. Στὸ Νότο με τὸν Καραμάν, τὸν «ἡγεμόνα τῆς Καρίας», ὅπως ἔλεγε ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, μολονότι ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς γυναῖκες τοῦ Καραμάν ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Μουράτ. Στὸ Βορρᾶ εἶχε ὁ Μουράτ ἀκόμα μεγαλύτερες φασαρίες. Τὸν ἐπίεζαν οἱ Οὐγγροὶ, τὸν ἐπίεζε ὁ ἀδάμαστος βοϊβόδας Ἰωάννης Οὐνυάδης πού ἡ φοβερὴ μανία τοῦ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη, τοῦ Σφραντζῆ καὶ τοῦ Δούκα νὰ παραποιοῦν τὰ ὀνόματα τοὺς ἔκανε νὰ τὸν λένε, ὁ πρῶτος Χωνιάτῃ (ἐπειδὴ τ' ὄνομά του τὸ προφέρουν οἱ Οὐγγροὶ Χούνιωντι), ὁ δεύτερος Ἰάγκο, καὶ ὁ τρίτος Ἰάγγο, προσπαθώντας ν' ἀποδώσουν τὸ Χριστιανικὸ του ὄνομα Ἰωάννης, με τὴν οὐγγρικὴ προφορά, στὰ Ἑλληνικά. Ὡστόσο, ἂν καὶ μπλεγμένος ὁ Μουράτ, ὑποχώρησε στὶς παρακλήσεις τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου καὶ δέχθηκε νὰ πολιορκήσουν μαζί τὴν Κωνσταντινούπολη.

14

Γιατί ὑποχώρησε ὁ Μουράτ στὸν Δημήτριο; Τὴν ἐξήγηση τὴ βρήκα σὲ μιὰν ἐπιστολὴ πού, πολὺ ἀργότερα (μετὰ τὸ 1449, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε γίνει αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Δημήτριος εἶχε ρθεῖ ὡς δεσπότης στὴν Πελοπόννησο), ἔστειλε ὁ Γεώργιος Σχολάριος, πού δὲν ξέρω ἂν εἶχε γίνει ἤδη μοναχός, στὸν ἀγαπητό του Δημήτριο. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ μεγάλη· τὸ πρῶτο μέρος της εἶναι μιὰ σοφὴ ἀνασκόπηση τῶν πολιτικῶν καὶ ἐθνικῶν ἐξελίξεων τῆς τελευταίας δεκαετίας, καὶ τὸ δεύτερο μιὰ θεολογικὴ καὶ δογματικὴ πραγματεία. Ὁ δεσπότης Δημήτριος ἔδωσε τὴν ἄδεια νὰ γίνουν κάμποσα ἀντίγραφα τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς πού, ἂν σ' ὀρισμένα σημεῖα εἶναι γι' αὐτὸν πικρὴ, ἀποτελεῖ στὸ σύνολό της μιὰν ἐξαρση τῶν προσόντων καὶ τῆς ἀξίας του.

Ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἐξηγεῖ στὴν ἐξοχη αὐτὴ ἐπιστολὴ του καὶ τὰ δύο· λέει ποιὸς ἦταν ὁ λόγος πού ἀνάγκασε τὸν Μουράτ νὰ κάμει ὡς ἓνα σημεῖο τὸ κέφι τοῦ Δημητρίου καὶ νὰ δεχθεῖ νὰ πολιορκήσει μαζί του, στὸ ἔτος 1442, τὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ λέει ἐπίσης ποιὸς ἦταν ὁ λόγος πού ἔκαμε τὸν Μουράτ νὰ μὴν ἐπιμείνει στὴν πολιορκία, νὰ συμβιβασθεῖ με τὸν αὐτοκράτορα καὶ νὰ

παρέμβει μάλιστα για τή συμφιλίωση του Δημητρίου με τόν αυτοκράτορα.

Ἄφοῦ ἐπαινεί, στήν ἀρχή τῆς ἐπιστολῆς του, τόν Δημήτριο πού δέ συμφώνησε στή Φλωρεντία με τόν ἀδελφό του Ἰωάννη καί με τόν Πάπα («οὐ γάρ ἐώρας κατὰ νόμον αὐτούς τὰ δόγματα ἐξετάζοντας»), τοῦ λέει ὁ Σχολάριος ὅτι, μετά τήν ἐπιστροφή του, ἐκυβέρνησε ἀριστα τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, πλάϊ στήν Κωνσταντινούπολη : «... ἤρξας οὕτω καλῶς τε καί εὖ, ὥστε τοὺς ταύτη οἰκοῦντας καί νῦν ἔτι τὸ σὸν βοᾶν ὄνομα». Ἄπο δῶ, ὁμως, ἀρχίζει ἡ πικρὴ κριτικὴ :

«Ἄλλ' οὕτως ἐπαινεθέντι σοι καί τοῖς τε οἰκείοις τοῖς τε ξένοις ἀρχόντι βελτίστῳ κριθέντι, οὐκ εἰς μακρὰν ἐβάσκηνε τὸ δαιμόνιον καί τήν ὑπεροψίαν σοι ὑπεγείραν τάδελφοῦ τε καί βασιλέως οὐκ ἀνεκτὴν ἀμύνεσθαί σε παρώξυνε. Καί ἐβούλου μὲν τήν ἀρχὴν ἐκείνον λυπεῖν καί ἄκοντα ἐφ' ἃ ἐνόμιζες δίκαια ἔλκειν. Ἐπεὶ δὲ ἐφιλονείκησε πρὸς ὀργήν, καί ἦν ἀνάγκη μάχεσθαι ἀλλήλοις ὡς πολεμιωτάτῳ, ὁ μὲν συνεκέκλειστο ἔνδον πυλῶν, οἱ δὲ μηδὲν ἀδικοῦντες ἠνδραποδίζοντό τε καί ἐκτείνοντο οὐκ ὀλίγοι, καί ἡ χώρα ἐκείρετό τε καί ἐνεπίμπρατο». Κι' ἀφοῦ λέει ὁ Σχολάριος κάμποσα ἀκόμα λόγια γιὰ τήν ὀδυνηρὴ αὐτὴ σύγκρουση τῶν ἀδελφῶν, φθάνει σὲ σημεῖο τῆς ἱστορίας πού, με τὸ θέλημα τοῦ Μουράτ, ἐσήμανε τὸ συμβιβαστικὸ τέλος τῆς πολιορκίας καί τοῦ πολέμου. Καί γράφει :

«Ἐπειδὴ γάρ» (ὁ Μουράτ) «ἐπυνθάνετο ἀκριβῶς ἐπιόντας τοὺς Οὐγγρους, τὸν μὲν βασιλέα δεῖν οὐκ ἔγνω λυπεῖν, σὲ δὲ θεραπεύειν καί ἐτοίμῳ χρῆσθαι ἂν πρὸς τήν κατὰ βασιλέως ἀμυναν, εἴπερ αἰσθοῖτο αὐτοῦ εὐνοίας τι τοῖς ἐχθροῖς εἰσηνηνοχότος καί βοηθείας· ἅμα δὲ καί σὲ πολὺ τι αὐτῷ συμβαλέσθαι ἠλπίζε πρὸς τὸν πόλεμον συστρατεύοντα, οὐ προσθήκη δυνάμεως» (στρατιωτικὴς δυνάμεις δὲ μπορούσε νὰ διαθέσει ὁ Δημήτριος), «ἀλλὰ τῆ σῆ φήμη τοῦ καί τὸν βασιλέως ἀδελφὸν αὐτῷ συμμαχεῖν».

Ἀκολουθοῦν, βέβαια, πολλοὶ ἐπαινοὶ καί ὕμνοι πρὸς τὸν Δημήτριο. Ὡστόσο, πρὶν ἀπὸ τοὺς ὕμνους, διατυπώνονται οἱ παραπάνω πικρὲς φράσεις πού εἶναι ταυτόχρονα ἀποκαλυπτικὲς. Ὁ Σχολάριος, ἐξηγώντας γιατί ὁ Μουράτ ἔδωσε τέρμα στήν ὀδυνηρὴ ἐκείνη περιπέτεια, ἀποκάλυψε στὶς ἴδιες φράσεις τὸ λόγο πού τὸν ἔκαμε νὰ θέλει νὰ χαϊδέψει τὸν Δημήτριο. Ἄν καί οἱ φράσεις τοῦ Σχολάριου ἀφοροῦν, ὅπως λέει κι' ὁ ἴδιος, «τὰ μετὰ ταῦτα», δηλαδή ὅσα ἔγιναν μετὰ τὴ λύση τῆς πολιορκίας, ἐξηγοῦν ἔμμεσα καί γιατί δέχθηκε — ἐνῶ οἱ κίνδυνοὶ ἀπὸ τὸν Βορρά ἦταν ἤδη ἐκδηλοὶ — νὰ συμπράξει ὁ Μουράτ στήν ἐνέργεια τοῦ Δημητρίου κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καί αυτοκράτορος.

Στους μήνες αυτούς πέρασε κι' ο δεσπότης Κωνσταντίνος μιὰ μεγάλη περιπέτεια. Θα τὴν περιγράψω, ὅπως μοῦ τὴν εἶπε ὁ ἀφοσιωμένος φίλος του Γεώργιος Σφραντζῆς :

«Ἐμοῦ δὲ ἐπαναστρέψαντος εἰς τὴν πόλιν» (ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀκαρπῆ ἐπαφὴ του μὲ τὸν Δημήτριο) «καὶ προσμένοντός μου ὅπως ὀρισμῶ τοῦ βασιλέως ἐπανέλθω πρὸς τὸν αὐθέντην μου εἰς Πελοπόννησον, ἰδοὺ τῆς κγ' τοῦ Ἀπριλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους» (τοῦ 1442) «ἐπέδραμεν ὁ δεσπότης κύρ Δημήτριος μετὰ στρατοῦ καὶ ἀπέκλεισε τὴν πόλιν, φθείρας καὶ ζημιώσας οὓς εὖρεν ἔξωθεν, ἔχων καὶ μεθ' ἑαυτοῦ συμμάχους μέρος ἱκανὸν ἐκ τοῦ τῶν Τουρκῶν στρατοῦ· ἐν ᾧ δὴ μηνὶ ἐγεννήθη αὐτῷ ἡ θυγάτηρ» (ἡ Ἑλένη) «ἦν ἔλαβεν ὕστερον εἰς γυναῖκα ὁ ἀμηνῶς Μειμέτης. Καὶ τῷ Ἰουλίῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐρχομένου τοῦ αὐθεντός μου καὶ δεσπότης κύρ Κωνσταντίνου εἰς βοήθειαν τῆς πόλεως καὶ διὰ τῆς Λέσβου διελθόντος, ἔλαβε καὶ τὴν δέσποιναν τὴν ἑαυτοῦ σύζυγον μεθ' ἑαυτοῦ· καὶ ἐν τῇ Λήμνῳ ἐλθόντος, ἐπολεμήθη ὑπὸ τοῦ στόλου παντὸς τῶν Τουρκῶν ἡμέραις πολλαῖς ἐκεῖ εὐρεθέντος· τῇ δὲ Θεοῦ βοηθείᾳ ἀπῆλθεν ἀπρακτος ἀπ' αὐτοῦ ὁ στόλος. Ἡ δὲ δέσποινα ἡ τούτου σύνευνος ἀπὸ τῆς περιστάσεως ἀσθενήσασα καὶ ἐκτρωθεῖσα τῷ Αὐγούστῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὸ Παλαιόκαστρον τοῦ αὐτοῦ τῆς Λήμνου νησίου ἀπέθανε καὶ ἐτάφη».

Καὶ ὁ καλὸς μου Γεώργιος Σφραντζῆς, ὁ γόνιμος πατέρας, συμπλήρωνε τὴν ἀφήγησιν τῆς τραγικῆς αὐτῆς περιπέτειας λέγοντας :

«Καὶ τῇ ιδ' τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός... ἐγεννήθη μοι ἕτερος υἱὸς Ἀλέξιος».

15

Βρίσκω ὅτι ὀλόκληρη ἡ ἱστορία ποὺ ἐδημιούργησε ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος ἦταν φοβερὰ θλιβερή. Ἀντέγραψε, βέβαια, προηγούμενα ποὺ ἄλλοι Παλαιολόγοι εἶχαν ἄλλοτε δημιουργήσει. Δὲν ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ ζήτησε τὴ βοήθεια τῶν Τούρκων γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Κανένας, ὅμως, δὲν τοὺς εἶχε βάλει νὰ τὴν πολιορκήσουν γιὰ χάρη του. Καὶ τὸ χειρότερο εἶναι ὅτι ἡ ὥρα τῆς ἱστορίας ποὺ διάλεξε ὁ Δημήτριος γιὰ νὰ βάλει τοὺς Τούρκους νὰ πολιορκήσουν τὴ Βασιλεύουσα ἦταν τέτοια — δηλαδή τόσο προχωρημένη — πού, ἂν τὴν ἐπαιρναν, θὰ τὴν ἐπαιρναν γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ ὄχι γιὰ χάρη του. Ὁ Δημήτριος δὲν ἦταν προδότης μόνον ἀπέναντι τοῦ ἀδελφοῦ του· ἦταν προδότης ἀπέναντι τοῦ Γένους. Τὸ σπέρμα τῆς προδοσίας τὸ εἶχε μέσα στὴν καρδιά του. Τὰ μεγάλα ἐγκώμια ποὺ καὶ μετὰ τὴ φοβερὴ πράξη τοῦ 1442 τοῦ ἔκαμαν ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἢ ὁ Ἰωάννης Εὐγενικός (ὁ τελευταῖος τὸν ὀνόμαζε «ἐπανορθωτὴν τοῦ ἀδελφικοῦ πτώματος», δη-

λαδή τοῦ μεγάλου ἀμαρτήματος ποῦ εἶχε διαπράξει ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης στὴ Φλωρεντία) δείχνουν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς προδοσίας ἀπέναντι τοῦ Γένους δὲν εἶχε ἀκόμα, στὴν ψυχὴ τῶν πιὸ πολλῶν, ξεκαθαρίσει ἀπόλυτα. Ὁ Σχολάριος τοῦ κάνει, βέβαια, πικρὲς παρατηρήσεις, συνδυασμένες μὲ πολὺ σοφὲς πολιτικὲς σκέψεις, ἀλλὰ καὶ τὸν ἐγκωμιάζει ταυτόχρονα μὲ τὸν πιὸ ἀπαράδεκτο τρόπο.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ποῦ χήρεψε καὶ πάλι (καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις δὲν ἔζησαν οἱ γυναῖκες του παρὰ λίγους μῆνες) ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Νοέμβριο τοῦ 1442. «Καὶ τῆ α' Μαρτίου» (τοῦ 1443) «ἔλαβεν ἀπὸ τὸν βασιλέα τὴν Σηλύβριαν καὶ ἀπέστειλεν ἐμὲ ἐκεῖσε διοικεῖν» — μοῦ ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς — «καὶ οὕτως προσέταξέ μοι φυλάττειν αὐτὴν μετὰ ἐπιμελείας διὰ τὴν ὑποψίαν, ἣν εἶχομεν ἐκ τοῦ ἀμηρᾶ καὶ τοῦ δεσπότη κυρ Δημητρίου καὶ αὐτοῦ δὴ τοῦ βασιλέως». Ὅσες φορές κι' ἂν τὸν ρώτησα, δὲ μπόρεσα νὰ πείσω τὸν Σφραντζῆ νὰ μοῦ πεῖ γιατί ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε ἀρχίσει νὰ φυλάγεται κι' ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1443 ἔστειλε ὁ δεσπότης Θεόδωρος τὸν πρωτοστράτορα Λέοντα τὸν Φραγκόπουλο, τὸν «ἐπ' ἀδελφῆ υἱὸν τοῦ πάλαι μεγάλου πρωτοστράτορος Νικηφόρου τοῦ Μελισσηνοῦ», στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο ἓνα διακανονισμὸ ποῦ κανένας μας, στὸν Μυστρᾶ, δὲν τὸν εἶχε ὑποψιασθεῖ. Ὁ Θεόδωρος ποῦ, κουρασμένος, διοικοῦσε τὸ δεσποτάτο του μὲ πολλὴ νωχέλεια καὶ δὲν εἶχε λάβει κανένα μέτρο γιὰ τὴν ἀμυνα τῆς Πελοποννήσου σὲ ὦρα κινδύνου, δὲν ἠσύχαζε ὡστόσο βλέποντας τὸν Κωνσταντῖνο νὰ ναι πλάϊ στὸν αὐτοκράτορα. Ἦξερε, χωρὶς ἄλλο, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἰταλία, δὲν ἦταν πολὺ καλὰ στὴν ὑγεία του. Μολονότι ἄστατος στὸν ἔρωτα — στὴν Ἰταλία δὲν εἶχε μείνει διόλου φρόνιμος — εἶχε ψυχικὰ συντριβεῖ ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς δέσποινας Μαρίας. Ὁ Θεόδωρος μάθαινε, ἄλλωστε, τίς ἐνέργειες ποῦ ἔκανε ὁ Κωνσταντῖνος γιὰ νὰ τὸν ἐκτοπίσει ἀπὸ τὴ διαδοχὴ. Ἐγκαταλείποντας τὴν Πελοπόννησο, εἶχε σπεύσει ὁ Κωνσταντῖνος — χωρὶς νὰ λάβει πρόσκληση — νὰ βοηθήσει τὸν αὐτοκράτορα, ὅταν ἡ Κωνσταντινούπολη εἶχε ἀπειληθεῖ. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι πῆρε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ αὐτοκράτορος ὡς ἀμοιβὴ καὶ δῶρο τὴ Σηλυμβρία ποῦ θὰ τὸν ἔκανε ἴσως νὰ μένει λιγώτερο στὴν Πελοπόννησο καὶ περισσότερο στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅλ' αὐτὰ δὲν ἄφηναν τὸν Θεόδωρο νὰ ἠσυχάσει. Ἔτσι, μάθαμε ξαφνικὰ ὅτι ὁ Λέων ὁ Φραγκόπουλος πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὅτι, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Θεοδώρου, ἔκλεισε τὴν ἀκόλουθη συμφωνία

μέ τον Κωνσταντίνο : «ὅτι ὁ μὲν... δεσπότης Κωνσταντῖνος ἀπέλθη εἰς Πελοπόννησον καὶ τὸν τόπον ἅπαντα τοῦ δεσπότης κύρ Θεόδωρου λάβη, ὁ δὲ κύρ Θεόδωρος εἰς τὴν πόλιν ἔλθη καὶ τὴν Σηλύβριαν λάβη». Θὰ συνεχίσω τὴν ἀφήγηση μὲ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιοεῖ στὸ Χρονικό, ποὺ ἀντίγραφό του ἔχω στὰ χέρια μου, ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς :

«Καὶ τῇ δεκάτῃ Ὀκτωβρίου τοῦ... ἔτους» 1443 «ὁ αὐθέντης μου ὁ δεσπότης ἐξῆλθε μετὰ νηὸς ἐκ τῆς πόλεως, καὶ πλεύσας εἰς Πελοπόννησον, καὶ πάλιν μετ' αὐτῆς δὴ τῆς νηὸς ὁ δεσπότης κύρ Θεόδωρος τῷ Δεκεμβρίῳ μηνὶ τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπέσωσεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῷ Μαρτίῳ μηνὶ» τοῦ ἔτους 1444 «παρέδωκα αὐτῷ τὴν Σηλύβριαν· καὶ ἐμβάντος μου εἰς νῆα τοῦ ἐκ Κρήτης Ὑαλινᾶ Ἀντωνίου, εἰς τὴν τῆς Εὐρίπου Κάρυστον ἐπαφῆκε με· καὶ τῇ τρίτῃ τοῦ Ἰουνίου διὰ τῆς ξηρᾶς ὁδοῦ ἔφθασα εἰς τὴν Σπάρτην... Διερχόμενος οὖν καγὼ εὔρον καὶ τὸν Ἴσθμὸν οἰκοδομηθέντα παρὰ τοῦ αὐθέντος μου τοῦ δεσπότης τῷ παρελθόντι ἔαρι».

Πραγματικά, ἡ πρώτη φροντίδα τοῦ Κωνσταντίνου, μόλις ἔφθασε – στὰ τέλη τοῦ ἔτους 1443 – στὸν Μυστρά, ἦταν ν' ἀνασυγκροτήσῃ τὸ Ἑξαμίλιο. Ἡ παρουσία τοῦ Κωνσταντίνου στὸν Μυστρά γέννησε σ' ὅλους μας ἀμέσως τὴ βεβαιότητα ὅτι ὅλα πιά θ' ἄλλαζαν. Καὶ μονάχα ἡ ἀπόφαση ποὺ πῆρε νὰ δεχθεῖ νὰ παραδώσῃ στὸν Θεόδωρο τὶς κτήσεις ποὺ εἶχε ἀκόμα ὁ αὐτοκράτωρ στὴ Μαύρη θάλασσα καὶ ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἔδειξε σ' ὅλους μας ὅτι τὸ κύριο μέλημά του δὲν ἦταν νὰ βρισκεται πλάϊ στὸν αὐτοκράτορα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ, ὑπονομεύοντας τὸν Θεόδωρο, τὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου. Τὴν καρδιὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἔκαιγε ἡ ἐπιθυμία νὰ δράσῃ. Καὶ δὲ ζητοῦσε τὴν ὁποιαδήποτε δράση· ζητοῦσε ν' ἀναλάβῃ εὐθύνες ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴ σωτηρία τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ τὸ καλὸ τοῦ Γένους. Ἔτσι, δέχθηκε ἀμέσως – ἀφήνοντας τὸ θέμα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου στὰ χέρια τοῦ Θεοῦ – νὰ ρθεῖ στὴν Πελοπόννησο καὶ ν' ἀναλάβῃ ἐκεῖ, τώρα ποὺ μὲ κέντρο τὸν Μυστρά καὶ μὲ πρόθυμο συνεργάτη τὸν ἀδελφὸ του Θωμᾶ, εἶχε τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ γεωγραφικὰ σπουδαιότερο τμῆμα τῆς αὐτοκρατορίας, μεγάλες καὶ τολμηρὲς πρωτοβουλίες.

Πρὶν ἀνασυγκροτήσῃ τὸ Ἑξαμίλιο – κι' αὐτὸ ἔγινε τὴν ἀνοίξη τοῦ 1444 – ἀναδιοργάνωσε, χωρὶς ὅμως ριζικὲς μεταβολές ποὺ θ' ἀνταποκρίνονταν στὶς παλαιότερες ὑποδείξεις τοῦ Πλήθωνος πρὸς τὸν πατέρα του Μανουὴλ καὶ τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο, τὴ διοίκηση τῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου ποὺ ἦταν δικές του. Καὶ οἱ περιοχὲς αὐτὲς – ἀπὸ τὴν Κόρινθο, τὴν Πάτρα καὶ τὴ Βοστί-

τσα ὡς τὴ Μονεμβασία, τὸν Μυστρά καὶ τὸν Μεσσηνιακὸ κόλπο — ἦταν οἱ περισσότερες. Ἡ δικαιοδοσία τοῦ Θωμᾶ, ποὺ εἶχε δεχθεῖ ἄλλωστε νὰ συμβάλει στὴν ὀχύρωση τοῦ Ἴσθμοῦ, ἦταν πολὺ μικρότερη· κι' ὅσο γιὰ τὶς Βενετικὲς κτήσεις, αὐτὲς ἦταν περιορισμένες σὲ μερικὰ λιμάνια ἢ σὲ μιὰ μικρὴ ἔνδοχώρα (στὴν Κορώνη, τὴ Μεθώνη, τὸ Ναύπλιο καὶ τὸ Ἄργος) ποὺ εἶχαν σπουδαία, βέβαια, ναυτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἀξία, ἀλλὰ ποὺ δὲν ἐμπόδιζαν τὸν Κωνσταντῖνο νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν Πελοπόννησο ὡς ὀρμητήριον γιὰ μιὰ μεγάλη ἠπειρωτικὴ ἐξόρμηση τοῦ Γένους.

Καὶ ἡ ἐξόρμηση ἐγίνετο. Ὡστόσο, περιστάσεις δραματικὲς καὶ ξένες πρὸς τὴν εὐθύνη τοῦ Κωνσταντίνου ἔκαμαν τὴν τελευταία μεγάλη καὶ ὡραία ἐξόρμηση τοῦ Γένους νὰ πάει χαμένη.

16

Τὰ ἔτη 1443 καὶ 1444 ἦταν τέτοια ποὺ ἂν δὲν ἐρχόταν, ὅπως ἦρθε, ἡ τελευταία στιγμὴ — μιὰ μοναδικὴ καὶ φοβερὴ στιγμὴ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1444 — τὸ Γένος θὰ εἶχε ὀριστικὰ ἀνασάνει, ἡ Χριστιανωσύνη θὰ εἶχε σπρώξει γιὰ πάντα τὸν Μωαμεθανισμό πρὸς τὴν Ἀσία καὶ, μολονότι ἡ Κωνσταντινούπολις θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι τὸ κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Πελοπόννησος — καὶ εἰδικώτερα: ὁ Μυστράς, ἡ Σπάρτη — θὰ εἶχε γίνῃ χωρὶς ἄλλο ἡ καρδιὰ τοῦ κόσμου.

Πεντακόσια ἢ καὶ χίλια χρόνια μπορεῖ νὰ ἐξαρτηθοῦν ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ στιγμὴ. Ἄν στὸν Μαραθῶνα ἔπεφτε ὁ Μιλτιάδης καὶ δὲ νικοῦσαν οἱ Ἕλληνες, ἡ Ἑλλάς θὰ εἶχε γίνῃ Ἀσία, μ' ἄλλα λόγια δὲ θὰ ξέραμε κἂν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ γινόταν ὅ,τι ἐγίνετο. Ἄν ὁ Ἀννίβας ἔμπαινε στὴ Ρώμη, ἡ Ἰταλία θὰ γινόταν Ἀφρικὴ ἢ, ἔστω, κάτι ἐνδιάμεσο, κάτι ἄγνωστο ποὺ θᾶταν μεταξὺ Ἀφρικῆς καὶ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Ἄν ὁ Ἡράκλειος τὴν πάθαινε στὴ μεγάλη πάλη τοῦ μὲ τοὺς Πέρσες, καὶ δὲν ἔσωζε ταυτόχρονα ἡ Θεοτόκος τὴ Βασιλεύουσα, ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία στὴν Ἀνατολὴ θὰ εἶχε ἀπὸ τότε σβῆσει, καὶ Ἑλλάδα θὰ λέγαμε μόνο τὴν ἀρχαία. Ἄν, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Ἡράκλειος δὲν ἦταν κουρασμένος ἀπὸ τοὺς μακροχρόνιους πολέμους τοῦ, καὶ ἔπαιρνε στὰ σοβαρὰ τὶς πολεμικὲς παρενοχλήσεις ποὺ τοῦ ἔκανε ὁ προφήτης Μωάμεθ, δὲ θᾶταν δύσκολο νὰ φθάσει ὡς τὴ Μέκκα, καὶ ἔτσι ὁ ἠττημένος προφήτης δὲ θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ γίνῃ ἡ πηγὴ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ὡς ἠττημένος, ὡς ἔσταυρωμένος, μᾶς ἔκαμε νὰ πιστέψουμε στὴν παντοδυναμία του. Ὁ Μωάμεθ ἔπρεπε νὰ νικήσῃ μὲ τὸ μάταιον ἐγκόσμιο ξίφος γιὰ νὰ γίνῃ ἰδρυτὴς θρησκείας. Ἄν ὁ Κάρολος Μάρτελος, ὁ πάππος τοῦ Καρλομάγνου, δὲν κατατρόπωνε τοὺς Ἀραβες, στὸ ἔτος 732, στὸ Πουατιέ (τὸ ἀρχαῖον Πικτάβιον), στὸ ἴδιον

πεδίο ὅπου πολὺ ἀργότερα ἔπεσε ὁ τελευταῖος δούξ τῶν Ἀθη-
νῶν Βάλθερος Βριέννιος, τὸ κράτος τῶν Ἀφρικανῶν θὰ περνοῦσε
ἀπὸ τὴν Ἰσπανία σ' ὀλόκληρη ἴσως τὴ Δύση, καὶ ὁ Καρλομάγνος
δὲ θὰ εἶχε τὴν εὐκαιρία, ἀνασυγκροτώντας τὴ Δυτικὴ Ρωμαϊκὴ
αὐτοκρατορία, νὰ προκαλέσει τὴν πιὸ γόνιμη διασταύρωση τῶν
Γερμανικῶν λαῶν μετὰ τὴν Ἑλληνορωμαϊκὴ παράδοση.

Τέτοιες στιγμὲς τῆς ἱστορίας, σὰν τὶς παραπάνω, ἦταν ἀποφα-
σιστικὲς γιὰ πεντακόσια ἢ χίλια χρόνια. Κι' ἀφοῦ εἶναι ἀποφα-
σιστικὲς γιὰ πεντακόσια ἢ χίλια χρόνια, μπορῶ κάλλιστα νὰ πῶ
ὅτι ἐπηρεάζουν τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἄμεσα ἢ ἔμ-
μεσα, ὡς τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ ἔτους 1444 ἦρθε μιὰ τέτοια στιγμή. Ἐνῶ ὁ
χρόνος τῆς στιγμῆς αὐτῆς, ἀστραπιαῖος ὅπως εἶναι, δὲν πιάνεται
κάν, δὲν ἔχει δηλαδὴ καμμιά διάρκειά, ἑκατοντάδες χρόνια μπορεῖ
νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μοναδικὴ ἐκείνη στιγμή ση-
μειώθηκε ἔτσι καὶ ὄχι ἀλλιῶς.

Ἄν στὶς 10 Νοεμβρίου τοῦ σωτήριου ἔτους 1444, ἀντὶ νὰ πέσει
στὴ Βάρνα ὁ Λαδίσλαος, ἔπεφτε ὁ Μουράτ, ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου
θάταν ἀλλιῶτικη.

17

Ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης, νόθος (ὅπως λένε) γιὸς τοῦ αὐτοκράτο-
ρος Σιγισμόνδου ποὺ εἶχε πεθάνει στὸ ἔτος 1437, εἶχε φράξει μετὰ τὸν
ἥρωισμό του τὸ δρόμο τῶν Τούρκων πρὸς τὸν Βορρᾶ. Ἀδάμαστος
καὶ ἀήττητος, τὶς ἴδιες ἐκεῖνες μέρες, ἦταν στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, ὁ
Γεώργιος Καστριώτης, ὁ Σκενδέρμπεης. Ἀλλὰ καὶ ὁ ξενιτεμένος
δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος Μπράνκοβιτς (ὁ γιὸς τοῦ Λά-
ζαρος πῆρε γυναίκα του, λίγον καιρὸ ἀργότερα, τὴν κόρη τοῦ
Θωμᾶ Παλαιολόγου Ἑλένη) διακρινόταν μετὰ τὴν ἀποφασιστικό-
τητα καὶ τὴν τόλμη του. Ἐνας ἄνεμος ἥρωισμοῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ πνέει
παντοῦ. Ὁ ἄνεμος αὐτὸς δρόσιζε τὶς ψυχές μας καὶ στὸν Μυστρᾶ
ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐτοίμαζε τὴ δική του ἐξόρμηση
πρὸς τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ Βοιωτία.

Ἡ ὥρα ἦταν μεγάλη. Ποτέ πρὶν δὲν εἶχε συμπέσει νὰ προβά-
λουν μαζί, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸν ἴδιο σκοπὸ, τόσοι γενναῖοι καὶ
ἀποφασιστικοὶ ἄνδρες, ὅσοι τὴν ὥρα ἐκείνη. Πρόβαλε, μάλιστα, κ'
ἓνας ἄλλος. Οἱ Οὐγγροὶ εἶχαν βαρεθεῖ νὰ περιμένουν νὰ ἐνηλικιω-
θεῖ ὁ Ἀψβούργος Λαδίσλαος ποὺ εἶχαν ἀναγνωρίσει ὡς βασιλέα
τους, καὶ κάλεσαν ἓναν ἄλλο Λαδίσλαο (Βλαδίσλαβο, ὅπως τὸν
λένε ἄλλοι), τὸν νεαρὸ βασιλέα τῆς Πολωνίας, ν' ἀνεβεῖ καὶ στὸ
δικό τους θρόνο. Κι' ὁ νεαρὸς Πολωνός, ποὺ συνεργάσθηκε στενὰ
μετὰ τὸν Οὐνυάδη, ἦταν κι' αὐτὸς γενναῖος.

Πάπας στή Ρώμη ἦταν ἀκόμα ὁ Εὐγένιος ὁ τέταρτος. Καί πλάϊ του ἦταν οἱ καρδινάλιοι Βησσαρίων καί Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι. Κι' ἂν ἀκόμα ἤθελε ὁ Εὐγένιος — καί φαίνεται μᾶλλον ὅτι καί μόνος του δὲν τῶθελε — νὰ ξεχάσει τὶς ὑποσχέσεις ποὺ εἶχε δώσει στὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη, δὲν τὸν ἄφηναν οἱ δυὸ καρδινάλιοι, ὁ Ἑλληγ καί ὁ Ἰταλός. Δὲν κατάφερα νὰ ἐξακριβώσω ποιό ἦταν τὸ περιεχόμενο τῶν συνεννοήσεων ποὺ ἔκαμε ὁ Πάπας μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη. Ὁ Σφραντζῆς μοῦ εἶπε ὅτι «ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πλείστων τριήρων ὁ καρδινάλιος καί βικεκαγκελλάριος καί καθολικὸς τοῦ πάπα λεγάτος διὰ τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τοῦ ῥηγὸς τῆς Οὐγγαρίας ἐξέλευσιν». Ἀναμίχθηκε, μάλιστα, κι' ὁ ἴδιος ὁ Σφραντζῆς στὶς διαπραγματεύσεις ἐκεῖνες, ὡς ἐντολοδόχος φυσικὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Καί πῆγε στὴν Κωνσταντινούπολη. Πῆγε, ὅμως, ἐπίσης στὸν Μουράτ. Στὸ Χρονικὸ τοῦ βλέπω τώρα — πράγμα ποὺ τότε μοῦ τὸ εἶχε ἀποσιωπήσει — ὅτι εἶδε κι' αὐτὸν τὸν βασιλέα Λαδίσλαο. Δὲν ἔμαθα ποτέ μου τί σήμαιναν ὅλες αὐτὲς οἱ κινήσεις τοῦ Σφραντζῆ. Καί δὲν ξέρω τί εἶπε στὸν λεγάτο τοῦ Πάπα ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔμεινε ἄπρακτος καί φαινομενικὰ οὐδέτερος στὶς μεγάλες ἐκεῖνες ὥρες, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος — πρὶν ἀκόμα οἱ Οὐγγροὶ ἐγκαινιάσουν τὴ δική τους ἐκστρατεία πρὸς τὸν Νότο — διάβηκε τὸν Ἴσθμὸ καί προχώρησε, γεμάτος πίστη κ' ἐνθουσιασμό, πρὸς τὸν Βορρᾶ, κυριεύοντας τὴν Ἀττικὴ κ' ἐξαναγκάζοντας τὸν Νέριο Ἀτσαγιόλι, τὸν δεύτερο, ποὺ ἦταν φόρου ὑποτελής στοὺς Τούρκους, ν' ἀναγνωρίσει τὴν Ἑλληνικὴ κυριαρχία στὴν Ἀθήνα καί στὴ Θήβα. Τὸ Ἐξαμίλιο δὲν τὸ εἶχε ἀνασυγκροτήσει ὁ Κωνσταντῖνος, ὅπως εἶχε γίνῃ τριάντα περίπου χρόνια πρὶν, γιὰ νὰ προστατεύει παθητικὰ τὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ τῶβλεπε σὰν ὀρμητήριο γιὰ τὴν ἐπιθετικὴ του πρωτοβουλία.

Ὁ Πάπας Εὐγένιος προσκάλεσε καί φανερά, μὲ μιὰ δημόσια διακήρυξη ποὺ ἔκαμε, ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς ἡγεμόνες νὰ ξεσηκωθοῦν καί νὰ διώξουν τοὺς ἀσεβεῖς, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ὁ Λαδίσλαος ἀνταποκρίθηκε ἀμέσως στὴν πρόσκληση. Ὁ Οὐνιάδης καί ὁ Γεώργιος Μπράνκοβιτς, ποὺ ἦταν πλάϊ του, τὸν ἐνίσχυσαν στὴ μεγάλη ἀπόφαση. Ὁ Γεώργιος Καστριώτης, ποὺ τὶς μέρες ἀκριβῶς ἐκεῖνες ἄρχισε τὴ γενναία του δράση, ἀντιπερισπούσε τοὺς Τούρκους στὴν Ἀλβανία, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος τοὺς εἶχε διώξει ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καί τὴ Βοιωτία καί ἀπειλοῦσε τὴ Φωκίδα, καθὼς καί τὴ Φθιώτιδα.

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1443 ἄρχισε ἡ θριαμβευτικὴ πορεία εἰκοσιπέντε χιλιάδων σταυροφόρων πρὸς τὸν Νότο. Ὁ Μουράτ δὲ

μπορούσε νὰ συγκεντρώσει ὅλες του τὶς δυνάμεις στὴ χερσόνησο τοῦ Αἴμου, γιὰτ' ἦταν ἀκόμα μπλεγμένος στὴν Ἀσία, στὴν περιοχὴ τοῦ Ἰκονίου, μὲ τὸν ἀτίθασσο Καραμάν πού ἐδέσποζε ὡς Μουσουλμάνος ἀντάρτης στὴν Καρία. Ἔτσι, ὁ βασιλεὺς Λαδίσλαος, μὲ τὸν Οὐνιάδη ὡς ἀρχηγὸ τῶν προχωρημένων τμημάτων του, διάβηκε τὸν Ἰστρο. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης πού ἀσχολήθηκε ἀργότερα ἰδιαίτερα μὲ τὶς λεπτομέρειες τῆς ἐκστρατείας, κατάρτισε μακρὲς σημειώσεις – μὲ τὸ σκοπὸ νὰ τὶς χρησιμοποιήσει στὸ ἱστορικὸ του ἔργο – πού μοῦ τὶς διάβαζε συχνὰ καὶ πού τὶς πιὸ σύντομες καὶ χαρακτηριστικὲς θὰ χρησιμοποιήσω κ' ἐγὼ ἐδῶ :

«Ἐπεὶ δὲ τὸν Ἰστρον διαβάντες ἐς τὴν τοῦ βασιλέως» (δηλαδή, τοῦ σουλτάνου) «χώραν ἐγένοντο, ἐνταῦθα πᾶν ὃ τι ἂν ἐμποδῶν γένοιτο αὐτοῖς δουλούμενοι ἐπορεύοντο, καὶ τὰς τε κώμας καὶ Σοφίαν πόλιν εὐδαίμονα ἐμπιπρῶντες ἐδήουν». Ἡ χώρα τῶν Σέρβων ἀπελευθερώθηκε, καὶ ὁ δεσπότης Γεώργιος Μπράνκοβιτς (ὁ Γεώργιος Βοῦλκος, τῶν Τριβαλλῶν ἡγεμῶν, ὅπως ἔλεγε ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης) ἀποκαταστάθηκε στὰ ἡγεμονικά του δικαιώματα. Ὁ χειμῶνας ἀνάγκασε, βέβαια, τοὺς Χριστιανοὺς ἐπιδρομεῖς ν' ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὴ Σόφια, ἀλλὰ καὶ τὴν ὥρα πού ἀποσύρονταν, κάνοντας μιὰ πειθαρχημένη τακτικὴ σύμπτυξη, τσάκισαν ξανά τοὺς Τούρκους, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1444. Ὁ Μουράτ ἦταν πρόθυμος νὰ συμβιβασθεῖ. Κ' ἡ σκέψη του αὐτὴ διασταυρώθηκε μὲ τὴν ἴδια σκέψη τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων πού, ἀφοῦ ἀποκαταστάθηκε στὴ χώρα του, θεωροῦσε κι' αὐτὸς σκόπιμο νὰ σταματήσει ὁ ἀγῶνας. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης γράφει :

«Γεώργιος δὲ ὁ Τριβαλλῶν ἡγεμῶν..., πέμπων ἄγγελον ἐπὶ τὰς θύρας ἐπειρᾶτο τῆς τοῦ βασιλέως» (δηλαδή, τοῦ Μουράτ) «γνώμης, εἰ ἀποδοίη αὐτῷ τὴν ἀρχήν, ὥστε ἐπάγειν αὐτῷ φόρον καὶ ἡμίσειαν τῆς χώρας αὐτοῦ πρόσοδον, καὶ αὐτὸς τε ἔφασκε σπένδεσθαι ἐπὶ τούτοις, καὶ τοὺς Παίονας ἅμα αὐτῷ πείσειν ὑπεδέχεται τὰς σπονδὰς ποιεῖσθαι». Ὁ Μουράτ δέχθηκε τὴν πρόταση. Καὶ ὁ δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος εἶπε στὸν Λαδίσλαο : «ὦ βασιλεῦ, σὲ βασιλεὺς Ἀμουράτης παρακαλεῖ ἐπὶ τὰς σπονδὰς, οὐ μὴν τὴν χώραν ἀποδιδόναι. Ἦν οὖν ἐμοὶ πείθη, σπονδὰς ἐν τῷ τοιῷδε ποιούμενος ἅμεινον παρασκευάσῃ ἐς τὸν πόλεμον. Καὶ ἐπιῶν τάδε πάντα οὐκέτι τὸ δεύτερον ὑπέμενε». Ὁ Λαδίσλαος ἀκολούθησε τὴ συμβουλή αὐτὴ, κ' ἔστειλε στὴν Ἀδριανούπολη τὸν Οὐνιάδη καὶ τὸν Γεώργιο Μπράνκοβιτς γιὰ νὰ συνάψουν μὲ τὸν Μουράτ τὴ συνθήκη τῆς εἰρήνης. «Καὶ ὄρκιά τε ἅμα ἐποιούνητο ἐφ' ᾧ μήτε τοὺς Παίονας ληΐζεσθαι τὴν βασιλέως χώραν, μήτε αὖ Τούρκους διαβῆναι τὸν Ἰστρον ἐπὶ μηδεμιᾷ βλάβῃ, μη-

δεμιᾶ μηχανῆ, ἐφ' ᾧ τε παρὰ πάντα τὸν βίον αὐτῶν ξένους τε καὶ φίλους εἶναι, ἄνευ τε δόλου καὶ ἀπάτης».

Ὁ Μουράτ, ἀφοῦ δόθηκαν οἱ ὄρκοι, ἔσπευσε πάλι στὴν Ἀσία γιὰ νὰ καταπνίξει τὴν ἀνταρσία τοῦ Καραμάν. Ὁ Πάπας, ὅμως, εἶχε ἐξεγερθεῖ γιὰ τὸ συμβιβασμὸ πού ἔγινε καὶ γιὰ τὴ ματαίωση τῆς μεγάλης σταυροφορίας. Ὁ Βησσαρίων δροῦσε πλάϊ του ἀδιάκοπα, καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι — ὁ σοφὸς καρδινάλιος πού ἀποδείχθηκε πιά πῶς ἦταν τίμιος στὴ στάση του ἀπέναντί μας — δροῦσε πλάϊ στὸν Λαδίσλαο, καί, ἐκτελώντας ὁδηγίες τοῦ Πάπα πού ἐμπνευστὴς τους ἦταν ὁ Βησσαρίων, ἔπεισε τὸν Λαδίσλαο ν' ἀγνοήσει τοὺς ὄρκους πού δόθηκαν καὶ νὰ ξαναρχίσει τὴν ἐκστρατεία του μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴ συντριβὴ τῶν Τούρκων. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης γράφει :

«Παίονας δέ, ὡς πρέσβυς ἀφίκετο παρ' αὐτοῦ τοῦ Ῥωμαίων ἀρχιερέως Ἰουλιανὸς καρδινάλιος, ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα ἐπιεικῆς καὶ ἐς τὴν Ῥωμαίων σοφίαν εὐδόκιμος, παρεκάλει τε ἐπὶ τὸν πόλεμον, τὸν τε ὄρκον, ὃς μέγιστος ἦν αὐτοῖς ἐν ταῖς σπονδαῖς, ἐλύσατο ἐπιτροπῇ τοῦ ἀρχιερέως...»

18

Εἶχε, τάχα, τὸ δικαίωμα ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι (δηλαδή, ὁ Πάπας πού τὸν ἐξουσιοδότησε νὰ τὸ κάμει) ν' ἀποδεσμεύσει ἕνα Χριστιανὸ βασιλέα ἀπὸ τὸν ὄρκο πού εἶχε δώσει, ἔστω κι' ἂν ὁ ὄρκος εἶχε δοθεῖ στὸν ἀρχηγὸ τῶν ἀσεβῶν; Ὁ ἡγεμὼν τῶν Σέρβων Γεώργιος εἶπε ὄχι. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ἐπιμένει ὅτι «Γεώργιον...τὸν Τριβαλλῶν ἡγεμόνα παρεκάλουν μὲν ἐς τὸν πόλεμον τοῦτον... ἀλλ' οὐκ ἐπέιθετο, φάμενος ἀθέμιτα ἐργάζεσθαι αὐτούς, τὰς... σπονδὰς λύοντας».

Τὸ θέμα μ' ἔχει ἀπασχολήσει πολὺ. Μήπως πηγὴ τοῦ μεγάλου κακοῦ πού σημειώθηκε στὴ Βάρνα ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λαδίσλαος δὲ σεβάσθηκε τὸν ὄρκο του; Ὑποχρέωση νᾶμαστε τίμιοι καὶ νὰ κρατᾶμε τὸ λόγο μας ἔχουμε, τάχα, μόνον ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν καὶ ὄχι ἀπέναντι τῶν ἀσεβῶν; Δὲ μπορῶ νὰ πῶ ναί. Ὁ Μανουήλ Παλαιολόγος, ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος, σεβόταν τὸ λόγο πού ἔδινε στὸν ἀμηρᾶ, καὶ ὁ ἀμηρᾶς τὸν ἔλεγε πατέρα του. Στὶς ἔξοχες ὑποθήκες βασιλικῆς ἀγωγῆς πού ἀφιέρωσε ὁ Μανουήλ στὸν γιό του Ἰωάννη ὑπάρχουν οἱ βαρυσήμαντες φράσεις : «Μηδὲ πολέμει πρὸς ἀδελφούς τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ, μήτε μὴν πρὸς ὄντινουν, ἢ βαρβάρων ἔθνος, ἐν σπονδαῖς σοι καταστάν, καὶ τηρεῖν αὐτὰς ἐθέλον». Ὁ Μανουήλ ἦταν, λοιπόν, κατηγορηματικὸς. Καί, χωρὶς ἄλλο, εἶχε δίκιο. Σχεδὸν σὲ ὅλα, ὅσα ἔχει γράψει, λέει τὸ σωστό. Κι' ἂν ξέφυγε καμμιά φορὰ ἀπὸ τὸ σωστό, ξέφυγε χωρὶς νὰ τὸ κά-

ταλάβει. Τὸ ἦθος του — καὶ τὸ ἠθικὸ ὕφος τῶν σκέψεων ποὺ ἔχει διατυπώσει, προπάντων στὶς περίφημες ὑποθήκες του — εἶναι ἀπαραμίλλο.

Ὡστόσο, ὁ Μανουήλ κάνει στὴν παραπάνω ρήση του καὶ μιὰν ἐπιφύλαξη. Λέει πὼς δὲν πρέπει νὰ πολεμᾶς οὔτε τοὺς βαρβάρους ποὺ ἔχουν κάμει σπονδὲς μαζί σου, ἂν θέλουν πραγματικὰ νὰ τὶς τηρήσουν κι' αὐτοί. Δὲν ἔχω στοιχεῖα γιὰ νὰ ξέρω τί θάκανε ὁ Μουράτ, ξεμπλέκοντας καὶ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀσία. Δὲν ξέρω ἂν θὰ παρασπονδοῦσε σὲ περίπτωση ποὺ δὲ θὰ παρασπονδοῦσε ὁ Λαδίσλαος. Ἔχω καθῆκον — μ' ἀκούει ὁ Θεὸς ὅταν μιλάω — νάμαι εἰλικρινῆς καὶ νὰ πῶ ὅτι δὲν τὸ ξέρω. Προχωρῶ, μάλιστα, καὶ πρὸ πέρα : Νομίζω ὅτι ὁ Μουράτ δὲ θὰ παρασπονδοῦσε πρῶτος. Σχεδὸν σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις σεβάσθησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ λόγο καὶ τὸν ὄρκο ποὺ εἶχαν δώσει. Ἔχουν καὶ οἱ Μουσουλμάνοι τὸν ἴδιο Θεὸ ποὺ ἔχουμε κ' ἐμεῖς, μόνο ποὺ δὲν ξέρουν — ὁ προφήτης Μωάμεθ τῶξερε ἴσως μέσα του, ἀλλὰ δὲ θέλησε νὰ τὸ πει — ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦταν ὁ ἴδιος ὁ παντοδύναμος Θεὸς ποὺ διάλεξε τὸ ἀδύνατο σῶμα μας γιὰ νὰ σαρκωθεῖ καὶ νὰ συμερισθεῖ τοὺς πόνους μας. Ἀρκέσθηκε ὁ Μωάμεθ νὰ πει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς προφῆτες.

Ναί, μ' ἔχει πολὺ βασανίσει τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶχε ἢ ὄχι ὁ Λαδίσλαος τὸ δικαίωμα νὰ πατήσῃ τὸν ὄρκο του. Ὡστόσο, ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι ἔπεισε τὸν Λαδίσλαο νὰ τὸ κάμει, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν ἀγάπη του πρὸς τὸν Βησσαρίωνα καὶ γενικὰ πρὸς τοὺς Ἕλληνες, καὶ προβλέποντας ἴσως καὶ κάτι ἄλλο. Πιθανὸν νάξερε ὁ σοφὸς (μολονότι νέος ἀκόμα) καρδινάλιος ὅτι ἄλλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐκτοπισθοῦν οἱ ἀσεβεῖς ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ σωθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη δὲ θὰ παρουσιαζόταν. Καὶ θὰ προσθέσω καὶ κάτι ἄλλο ποὺ σώζει ἠθικὰ τὸν Ἰουλιανὸ Τσεζαρίνι πέρα γιὰ πέρα καὶ ποὺ τὸν κάνει ἥρωα καὶ μάρτυρα. Παρασύροντας τὸν Λαδίσλαο νὰ παρασπονδήσῃ καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ἔμεινε μαζί του — δὲν ἀρκέσθηκε νὰ πει τὸ λόγο του —, τὸν παρακολούθησε στὴν ἐκστρατεία καὶ συμερίσθηκε τὴν τύχη του. Τὸ σημεῖο αὐτὸ στὴν τραγικὴ ἱστορία τοῦ σωτήριου ἔτους 1444 εἶναι μέγα καὶ ἀξιομνημόνευτο.

19

«Λαδίσλαος οὖν ὁ τῶν Παιόνων βασιλεὺς, ἀπὸ τοῦ Ἀρδελίου διαβάς τὸν Ἰστρον καὶ τὸν στρατὸν διαπορθμεύσας, ἀφίκετο ἐς τὴν βασιλέως» (δηλαδή, τοῦ Μουράτ) «χώραν, καὶ αὐτοῦ ἐστρατοπεδεύετο κατὰ τὴν τοῦ Εὐξείνου παραλίαν..., ἐπὶ Καλλιὰκρην τε καὶ ἐπὶ Βάρνην. Καὶ ἐλθόντες ἐνταῦθα τὰς τε πόλεις ἐπολιόρθησαν»

κουν. Καί ἡ μὲν Βάρνη ὡς ἐπολιορκεῖτο, προσεχώρησε καθ' ὁμολογίαν, ἡ δὲ Καλλιὰκρη ἐάλω τε προσβαλόντων τῶν Παιόνων καὶ ἀναβάντων ἐπὶ τὸ τεῖχος. Ἐξελόντες δὴ καὶ ἔξανδραποδισάμενοι ἤλαυνον εὐθὺ τῆς Βυζαντίου χώρας καὶ Ὀρεστιάδος».

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀρχίζει ὁ Λαόνικος Χαλκοκουνδύλης – στὸ σημείωμα ποὺ εἶχε καταρτίσει – τὴν περιγραφή τῆς τραγικῆς ἐκστρατείας. Ὁ Μουράτ, μαθαίνοντας ὅτι ὁ Λαδίσλαος πέρασε πάλι τὸν Ἰστρο καὶ κυριεύει τὶς εὐρωπαϊκὲς του κτήσεις, «τοὺς λόγους ἐδέχετο τοῦ Καραμάνου καὶ σπονδὰς ἐποιεῖτο, λαβὼν δὲ ὁμήρους καὶ τὸν παῖδα αὐτοῦ ἀπήγαγε τὸν στρατόν». Πῶς θὰ περνοῦσε, ὅμως, στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ; «Τὸν μὲν οὖν Ἑλλησποντον ἐπυνθάνετο κατέχεσθαι ὑπὸ τῶν νεῶν τῶν Ἰταλικῶν καὶ ἐσπερίων». Ὁ Πάπας Εὐγένιος εἶχε τηρήσει τὸ λόγο του καὶ εἶχε στείλει ναυτικὲς δυνάμεις γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν δεχόταν τὴν ἐπίθεση τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Τούρκους νὰ μεταφέρουν στρατὸ στὴ Θράκη. Ὁ Μουράτ βρέθηκε σὲ δύσκολη θέση καὶ δὲν ἤξερε τί νὰ κάμει. Τὸν βόηθησε, ὅμως, ἡ τύχη. «Ἄνεμοι γὰρ ἰσχυροὶ πάνυ οὐκ εἶων τὰς τριήρεις ἐς τὴν Προποντίδα εἰσπλέειν, καὶ πνεῦμά τε ἰσχυρὸν κατῆει ἐπὶ συχνὰς ἡμέρας, βιαζόμενον τὰς ναῦς μηδαμῆ ἀναπλεῦσαι ἐναντία τοῦ πνεύματος. Ἀμουράτης δέ, ὡς αἱ τριήρεις οὐκέτι παρῆσαν αὐτοῦ, καθ' ἡσυχίαν διέβαινε αὐτὸς τε καὶ ὁ στρατὸς ἅπας».

Τί ἔκαμε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης τὴν ὥρα ἐκείνη; Δέχθηκε τοὺς χαιρετισμοὺς τοῦ Μουράτ ποὺ τοῦστεῖλε «ἄγγελον... ἐροῦντα αὐτῷ ὡς διαβαίνει σῶς καὶ ἐπὶ τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ ἰθὺ ἐλαύνει», ταλαντεύθηκε πολὺ – ἡ ἐπιθυμία του ἦταν νὰ συμπράξει μὲ τὸν Λαδίσλαο – καὶ δὲν ἔκαμε τίποτε. Μποροῦσε, τάχα, νὰ ἐπιχειρήσει κάτι τὸ ἀποτελεσματικό; Ὁ Μουράτ πέρασε, χωρὶς νὰ πολιορκήσει τὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶχε, τάχα, δυνάμεις ὁ αὐτοκράτωρ γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὰ τεῖχη καὶ νὰ τοῦ ἐπιτεθεῖ; Νομίζω ὅτι δὲν εἶχε. Ἡ Βασιλεύουσα, ἐδῶ καὶ πάρα πολλὰ χρόνια, εἶχε πάψει ν᾿αὐχεῖ τὴ δύναμη τῆς ἐπιθετικῆς πρωτοβουλίας. Δὲν εἶχε παρὰ μόνο τὴ δύναμη (ἢ τὴν ἀδυναμία) νὰ κλείνεται στὰ τεῖχη της καὶ ν' ἀμύνεται.

Πλάϊ στὴ Βάρνα ἔγινε – στὶς 10 Νοεμβρίου τοῦ 1444 – ἡ φοβερὴ συνάντηση τοῦ Μουράτ μὲ τὸν Λαδίσλαο. Ἡ μάχη ἔπιασε πολλὰς ὥρες. Ὅπου εἶχε τὴν πρωτοβουλία ὁ Ἰωάννης Οὐνιάδης, οἱ Τούρκοι τὴν πάθαιναν. Ὁ στρατὸς ποὺ εἶχε μεταφερθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀσία εἶχε ἤδη διασκορπισθεῖ, καὶ ὁ Οὐνιάδης ἀρχισε νὰ χτυπάει τὸν εὐρωπαϊκὸ στρατὸ τοῦ Μουράτ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔγινε ἡ παρέμβαση κ' ἐκδηλώθηκε ἡ προσωπικὴ πρωτοβουλία τοῦ Λαδίσ-

λαου. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε (καὶ τὸ γράψε καὶ στὸ Χρονικό του) ὅτι ὁ Οὐνυάδης — ὁ Ἰαγκος, ὅπως τὸν ὀνόμαζε — διαφωνοῦσε μὲ ὄσους ἔλεγαν στὸν βασιλέα Λαδίσλαο νὰ μπεῖ μπροστὰ «καὶ ἕως τῆς σκηνῆς τοῦ ἀμηρᾶ εἰ δυνατόν φθάση, ὅπως ἡ φήμη τῆς νίκης καὶ τῆς ἀνδρείας αὐτοῦ κηρυχθῆ ἔν τῷ κόσμῳ». «Φρόνιμος καὶ πρακτικὸς ἐν πολέμοις», εἶπε στὸν Λαδίσλαο: «τῆς τύχης τὸ ἄστατον οὐδεὶς οἶδε· διὸ ἡ βασιλεία σου οὐκ ἔστιν ἀνάγκη ἵνα τοιούτως ἐπιχειρισθῆς, ἐπικίνδυνόν ἐστι τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἐγὼ πράξω ὅσα παρὰ τῆς βασιλείας σου προσταχθῶ. Καὶ εἰ μὲν ἡ τύχη ἐμοὶ βοηθήσῃ, ἕως τῆς σκηνῆς τοῦ ἀμηρᾶ ἐγὼ ἀπελεύσομαι, καὶ εἰ μὲν ἡ νίκη ἕως τέλους ἔσεται εἰς ἡμᾶς καὶ ἐγὼ ἐπαναστρέψω, δόξα τῷ Θεῷ, ἡ νίκη τῇ βασιλείᾳ σου ἔστι καὶ ἔσεται· εἰ δὲ ἀποκτανθῶ, οὐδὲν ἐστι τὸ ἐμποδίζον ὑμᾶς. Ἐμβλέψατε τὴν γνῶσιν τοῦ ὄφεως, ὅς πάντοτε τὴν κεφαλὴν σκέπων, ὅλον τὸ σῶμα ὑγιαίνει· εἰ δὲ πληγῇ ἡ κεφαλὴ, ὅλον τὸ σῶμα ἀπόλλυται. Τοιούτως καὶ εἰ ἡ βασιλεία σου ἐπιχειρισθῆς καὶ τούναντίον συμβῆ, ὃ δέομαι τοῦ κυρίου μὴ γένοιτο, πάντες ἡμεῖς προφανῶς ἀπολλύμεθα». Τὴ συμβουλή αὐτὴ τὴν εἶχε δώσει ὁ Οὐνυάδης, ὅπως ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς, τὴν παραμονὴ τῆς μάχης. Καὶ συμπλήρωνε τὴν ἀφήγησή του ὁ Σφραντζῆς λέγοντας ὅτι ὁ Λαδίσλαος δὲ συμμορφώθηκε μὲ τὴ συμβουλή αὐτὴ καὶ προσχώρησε στὴν ἀποψη ἐκείνων ποὺ ἔδωσαν «κακὴν συμβουλήν». Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, βασισμένος σὲ περισσότερες πληροφορίες ποὺ ἀδιάκοπα τὶς ψάρευε, προχωροῦσε σὲ λεπτομέρειες ποὺ ἀξίζουν νὰ μνημονευθοῦν. Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ Χαλκοκονδύλη, ὁ Λαδίσλαος παρακολουθοῦσε τὴ μάχη, χωρὶς νὰ παρεμβαίνει ὁ ἴδιος, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης εἶχε κατατροπώσει τὸν ἀσιατικὸ στρατὸ τοῦ Μουράτ καὶ εἶχε ἀρχίσει νὰ συντρίβει καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ στρατὸ του. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ὅσοι ἦταν γύρω ἀπὸ τὸν Λαδίσλαο — «ῆσαν γὰρ παρ' αὐτῷ ἄνδρες φθονοῦντες καὶ ἀχθόμενοι τῷ Ἰωάννῃ διὰ τὴν ἀρετὴν» — τοῦ εἶπαν: «ὦ βασιλεῦ, τί ἐστηκότες ἐνθάδε ἀναμένομεν Ἰωάννην τάδε πάντα διαπράττεσθαι, ὡς μόνῳ ἀνδρὶ ὄντι, ἐπιτρέποντες αὐτῷ τοὺς πολεμίους δηώσασθαι;... Ἐχρῆν γὰρ δὴ βασιλέα ὄντα ἡμῶν σὺν ἡμῖν τοῖς ἀμφὶ αὐτὸν οὔσιν ἀποδείκνυσθαι ἔργα, οἷα ἐπαινέσαιντο καὶ αἱ γυναῖκες ἡμῶν καὶ οἱ ἐν ταῖς πόλεσιν ἡμῶν, τὴν μάχην πυνθανόμενοι ὡς ἐγένετο, καὶ οἱ πολέμιοι. Ἄλλ' οὔτος μὲν» (ὁ Οὐνυάδης) «τρεψάμενος τοσοῦτον στίφος ἀνθρώπων ἀποφέρεται δόξαν ἀθάνατον· σοὶ δὲ ἐστηκότι μόνον ἐνταῦθα καὶ ἐφορῶντί θ' ἕκαστα ὄνειδος καταλείπεται ἐς τοὺς ἐπιγινομένους... Ἴθι οὖν ἐπὶ τὰς θύρας ἴωμεν τοῦ Ἀμουράτεω». Καὶ συμπλήρωνε ὁ Χαλκοκονδύλης τὴν ἀφήγησή του (στὸ σημείωμα

πού τὸ βλέπω τώρα ἐνσωματωμένο στὸ βιβλίο του) μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια :

«Ταῦτα ἀκούσαντα τὸν νεανίαν» (ὁ Λαδίσλαος ἦταν πολὺ νέος) «ἐπειδὴ τε ὁ λόγος ἔργων μεγάλων ὀρεγόμενος, καὶ ὡς εἶχε τάχους, ἐλαύνει ἐπὶ τὰς βασιλέως θύρας» (δηλαδὴ στὴ σκηνὴ τοῦ Μουράτ) «ἢ ἐστήκει συντεταγμένος ὡς ἐς μάχην, καὶ τάφρον πέριξ τε ὀρυξάμενος ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπέμενεν ἰδεῖν ἢ χωρήσει ἢ μάχη. Ὡς δὲ ἐνέβαλεν ἐς τοὺς νεήλυδας» (νεήλυδες, δηλαδὴ πρωτόβγαλτους τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ὀνόμαζε ὁ Λαόνικος τοὺς Γενιτσάρους) «καὶ ἐμάχοντο κυκλωσάμενοι ἐντὸς οἱ νεήλυδες, καὶ ἀπολαβόντες ἐμάχοντο ἀξίως λόγου». Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα συμφωνοῦν ὅσα ἔγραψε ὁ Λαόνικος στὰ σημειώματά του μὲ ὅσα μοῦ διηγήθηκε ὁ Σφραντζῆς. Ἐπειδὴ οἱ φράσεις τοῦ Σφραντζῆ (ὅπως βλέπω καὶ τώρα στὸ ἀντίγραφο τοῦ Χρονικοῦ του) εἶναι πιὸ ζωντανές – ἀδιάφορο ἂν εἶναι γεμάτες συντακτικὰ λάθη – θ' ἀντιγράψω ἐδῶ τὶς δικές του :

«Ὁ δὲ ῥῆξ» (ὁ Λαδίσλαος) «φθάσας ἄχρις ἐγγύς τῆς σκηνῆς τοῦ ἀμηρᾶ, ἐβούλετο φεύγειν ὁ ἀμηρᾶς, οἱ δὲ ἰαννιτζαρέοι οὐκ εἴασιν αὐτόν, εἰ καὶ εἰς δειλίαν ἔπεσε θεωρῶν τὸν ῥῆγα ἀνδρείως μαχόμενον, ἀλλὰ χειροπέδαις σιδηραῖς κρατήσαντες τὸν ἵππον αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐδύνατο φεύγειν· οἱ καὶ ἠγωνίσαντο ἰσχυρῶς περὶ τῆς τοῦ ἀμηρᾶ σωτηρίας. Ὁ δὲ ῥῆξ δι' ἄλλης ἀνδρείως μαχόμενος, ἵνα τὸν ἀμηρᾶν καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτοῦ κερδήσει, καὶ τὶς τῶν ἰαννιτζάρων τοῦνομα Χαμουζᾶς ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὀρμώμενος» («Θερίζης δὲ ἦν τοῦνομα ὁ νέηλυς», λέει ὁ Λαόνικος) «τὸν ὀπισθεν πόδα τοῦ ἵππου τοῦ ῥηγὸς τρώσας ἀξίνη, ἦν ῥίψας κατὰ τοῦ ἵππου, καὶ ἐν τῇ γῆ πεσὼν σὺν τῷ ἀναβάτῃ, καὶ οὕτως δραμῶν αὐτόν ἀπεκεφάλισε· καὶ μετὰ ἀλαλαγμοῦ, ὡς σύνηθες τοῖς ἀσεβέσι, τὴν τούτου κεφαλὴν ὑψωσαν ἐπὶ δόρατος. Καὶ ἰδόντες οἱ Οὐγγροὶ διεσκορπίσθησαν ἐνθεν κάκεῖθεν...».

Ὅσο γιὰ τὸν Οὐνυάδη, αὐτὸς γλύτωσε. Μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Δούκας, ὅταν τὸν γνώρισα στὴ Λέσβο : «Ὁ δὲ Ἰάγγος» (ἔτσι ὀνόμαζε τὸν Οὐνυάδη) «ἴσθεις τὸ γεγονός, ἦν γὰρ ἡ κεφαλὴ ἀπηωρημένη τῷ δορί, καὶ κραυγαὶ καὶ ἀλαλαγμοί, καὶ ὁ φεύγων φυγέτω· κατέκοψαν οὖν οἱ Τοῦρκοι πλείστους, καὶ ἡ νύξ κατέλαβε, καὶ ὁ Ἰάγγος μόλις διασωθεὶς ἐπέρασε τὸν ποταμόν, οἱ δὲ Τοῦρκοι νικηταὶ τροπαιοῦχοι ἐπανέζευξαν».

Καὶ τί ἀπόγινε ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Τσεζαρίνι πού ἔλαβε μέρος στὴ φοβερὴ αὐτὴ μάχη; «Ἐν ταύτῃ τῇ ἀποχωρήσει», γράφει ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, «ἐτελεύτησεν ὑπὸ Τούρκων Ἰουλιανὸς καρδινάλιος, ἀνὴρ τὰ πάντα γενόμενος ἄριστος». Ὁ γενναῖος καρδινάλιος πλήρωσε ἀκριβὰ τὴ φιλία του πρὸς τὸν Βησ-

σαρίωνα και τὸν σεβασμὸ τοῦ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη καὶ τὸ Ἑλληνικὸ Γένος.

Ἔτσι χάθηκε ἡ μεγάλη ἐλπίδα ποὺ εἶχε γίνει σχεδὸν πραγματικότητα. Ἄν, στὴ μάχη τῆς Βάρνας, ποὺ ὁ Δούκας μοῦ τὴν ἔλεγε «πόλεμον φοβερὸν καὶ φρικώδη», ἔπεφτε ὁ Μουράτ καὶ ὄχι ὁ νεανίας Λαδίσλαος, ἡ τύχη τοῦ Γένους — καὶ τοῦ κόσμου — θᾶταν διαφορετικὴ.

20

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἦταν ἀπτόητος. Ὅπως ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης καὶ ὁ Γεώργιος Καστριώτης (Σκενδέρμπεης), ἔτσι κι ὁ νέος δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ — ὁ «δεινὸς μαχητῆς», ὅπως τὸν εἶχε ὀνομάσει, ἀπὸ τὸ 1429, ὁ Βησσαρίων — ἐξακολούθησε νὰ πολεμᾷ καὶ μετὰ τὴ μοιραία ἡμέρα τῆς Βάρνας. Ὁ Οὐνυάδης διάβηκε ξανὰ τὸν Ἰστρο στὸ ἔτος 1448, ἀλλὰ οἱ δυνάμεις τῶν Οὐγγρων δὲν ἦταν ἀρκετὲς γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν τὸν ἐχθρὸ σὲ ἀνοιχτὸ πεδίο μάχης. Ὅταν ἀναγκάστηκαν νὰ τὸ κάμουν, ὁ Οὐνυάδης δὲ μπόρεσε ν' ἀποτρέψει μιὰ νέα μεγάλη ἥττα. Ὁ Δούκας, μάλιστα, μοῦ ἔλεγε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Οὐνυάδης — «οἶδε γὰρ τὴν στρατιάν τοῦ Τούρκου ὑπερέχουσαν ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τοὺς Οὐγγρους δειλιῶντας» — τῶσκασε καὶ δὲν ἔδωσε κανὴν μάχη. Ἄν ἡ πληροφορία εἶναι σωστὴ, ἡ μάχη τοῦ Κόσοβα δὲν ἦταν παρὰ μιὰ σφαγὴ τῶν Οὐγγρων ποὺ ἔφευγαν. Ὅσο γιὰ τὸν Σκενδέρμπεη, αὐτὸς κατάφερε νὰ κρατηθεῖ, ἐπάνω ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας, καθὼς καὶ στὴν ὄχυρωμένη Κρόϊα (κοντὰ στὸ Δυρράχιο), ἐλεύθερος καὶ ἀήττητος. Ὁ θάνατος τὸν πῆρε κοντὰ του ἀήττητο.

Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, τὴν ἀνοιξη τοῦ 1445, ἀποφάσισε, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν ἥττα τῶν Χριστιανῶν στὴ Βάρνα, νὰ συνεχίσει τὴν ἐξόρμησή του πρὸς τὸν Βορρᾶ. Ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννης ἀναγκαζόταν νὰ ἐπαινεῖ τὸν Μουράτ γιὰ τὴ νίκη του καὶ νὰ τὸν κολακεύει· «ἐθεράπευε τὸν βασιλέα δώροις, ὥστε μηδὲν αὐτῷ χαλεπὸν ἐπὶ νοῦν βαλέσθαι τὸν βασιλέα Ἀμουράτην», ὅπως ἔλεγε ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης. Ὁ Κωνσταντῖνος — ἀγνωστο ἂν μὲ τὴ μυστικὴ ἔγκριση τοῦ αὐτοκράτορος ἢ ὄχι — δὲν ἦταν διατεθειμένος ν' ἀναγνωρίσει νικητὴ τὸν ἀμηρᾶ. Δὲν ἀρκέσθηκε στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Νέριος ὁ δεῦτερος, ὁ φίλος τῶν Τούρκων, εἶχε ἐξαναγκασθεῖ νὰ γίνει φόρου ὑποτελής στὸ Ἑλληνικὸ δεσποτάτο, ἀλλὰ μπῆκε ξανὰ στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ Βοιωτία, καὶ — ἐνῶ ὁ γενναῖος στρατηγὸς τοῦ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ διοικητῆς τῆς Βοστίτσας, περνοῦσε τὸν κόλπο τῆς Ναυπάκτου κ' ἐκυρίευε τὸ Λιδωρίκιο καὶ ἄλλες πόλεις διώχνοντας ἀπὸ τὴ Φωκίδα τοὺς Τούρκους — ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος προχώρησε ὡς

τὴν Πίνδο. Τὸ στρατό του τὸν ἀπάρτιζαν μονάχα λίγοι Ἕλληνες, πολλοὶ Ἀλβανοί, καὶ τριακόσιοι ἄνδρες ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὴ μακρινὴ Βουργουνδία.

Ἦταν, ὁμως, ὁ στρατὸς αὐτὸς κατάλληλος γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει μιὰν ὀργανωμένη ἀντεπίθεση τοῦ Μουράτ; Τὰ γεγονότα ποὺ ἐπακολούθησαν ἔδειξαν ὅτι δὲν ἦταν. Κι' ὁ Γεώργιος Σχολάριος, κρίνοντας τὰ θλιβερὰ γεγονότα τοῦ 1446, ἔριξε τὴν εὐθύνη – ὑμνώντας τὴ γενναϊότητα τοῦ Κωνσταντίνου – στὴν κακὴ ποιότητα τοῦ στρατοῦ του. Δὲ μπορούσε, τάχα, ὁ στρατὸς τοῦ Κωνσταντίνου νὰ εἶναι καλύτερος;

Τὸ κρίσιμο αὐτὸ πρόβλημα ἀπασχόλησε ὅλους μας, δηλαδὴ ὅσους ἀπάρτιζαμε τὸν κύκλο τοῦ Πλήθωνος στὸν Μυστρά, ἔντονα καὶ ἀδιάκοπα στὰ ἔτη 1445 καὶ 1446. Τὸν Πλήθωνα τὸν εἶχε καὶ πάλι ἱκανοποιήσει, ὅπως καὶ στὸ ἔτος 1415, ἡ ἐπανοχύρωση τοῦ Ἴσθμοῦ. Καί, μολονότι ἔβλεπε τώρα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐπαναπαύεται στὸ Ἑξαμίλιο ποὺ ἀνασυγκροτήθηκε, ἀλλὰ προβαίνει σ' ἐπιθετικὲς ἐνέργειες ὡς αὐτὴ τὴν Πίνδο, κουνούσε ὡστόσο τὸ κεφάλι του καὶ μᾶς ἔλεγε ὅτι μονάχα ἂν εἶχε υἱοθετηθεῖ τὸ ὑπόμνημα ποὺ εἶχε, γύρω στὸ ἔτος 1416, στείλει στὸν Μανουὴλ Παλαιολόγο, θὰ μπορούσαμε νὰ μαστε ἡσυχιοί.

Τὶς μέρες ἀκριβῶς ποὺ συζητούσαμε ὅλοι ἐπίμονα τὸ θέμα τοῦτο, ἔφθασε ἀπὸ τὸν καρδινάλιο Βησσαρίωνα – ἀπὸ τὴ Ρώμη ὅπου βρισκόταν τότε – μιὰ σπουδαία ἐπιστολή. Ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθυνόταν στὸν ἀγαπητό του φίλο Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο. Γρήγορα πληροφορηθήκαμε ὅλοι τὸ περιεχόμενό της, καὶ τὸ ἀντίγραφο ποὺ ἔφθασε στὰ χέρια τοῦ Πλήθωνος ἔκαμε τὸν φιλόσοφο νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἰδιαίτερα. Μολονότι διαφωνοῦσε ἀπόλυτα μὲ τὸν παλαιὸ μαθητὴ του στὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, εἶδε ὁ Πλήθων μὲ συγκίνηση ὅτι ὁ Βησσαρίων ἔδινε στὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο – στὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ θέματα – συμβουλές ποὺ ἦταν ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὶς δικές του ιδέες, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ παλαιὸ ὑπόμνημα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ.

21

Ὅπως κι' ὁ ἴδιος ὁ Πλήθων, τριάντα χρόνια πρὶν, ἔτσι κι' ὁ Βησσαρίων – στὸ ἔτος 1446 – μιλοῦσε, γράφοντας στὸν Κωνσταντῖνο, μὲ μεγάλη χαρὰ γιὰ τὴν ἐπανοχύρωση τοῦ Ἴσθμοῦ: «Χαίρων τοίνυν αὐτὸς καὶ πόσῃν εἴῃ καρπούμενος εὐφροσύνην, ὃ πάλαι ποτ' ἐπόθουν καὶ ποθῶν ἰδεῖν ἐπεθύμουν τετελεσμένον ὄρων οὐχ ἦκιστα, σοὶ καὶ τῷ γένει συγχαίρω...».

Μετὰ τὴ διατύπωση τῶν συγχαρητηρίων, ἐκφράζεται ὁ Βησσαρίων γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο μ' ἓνα τρόπο ποὺ δὲν ἦταν διόλου